

Олена Володимирівна Сахнік,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена висвітленню проблем, пов'язаних із психологічними особливостями професійної самореалізації співробітників Державної пенітенціарної служби України, окресленню психологічних ресурсів оптимізації цього процесу, обумовленого потребами та нагальними вимогами практики.

***Ключові слова:** професійна самореалізація, співробітники Державної пенітенціарної служби України, оптимізація процесу фахової підготовки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема успішної професійної самореалізації співробітників Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України привертає все більшу увагу зарубіжного та вітчизняного соціуму, що пов'язано з усвідомленням соціальної важливості самої професії, прагненням протиставити рівень кваліфікованої роботи пенітенціаріїв, які свідомо пов'язали своє життя з органами й установами виконання покарань, неефективному виконанню службових обов'язків тими співробітниками, які зробили свій професійний вибір під впливом стихійних обставин або неадекватної професійної мотивації. Ураховуючи цей тезис, очевидним є те, що професійний та особистісний аспекти підготовки майбутніх співробітників ДПтС України є взаємообумовленими і тісно взаємопов'язаними. Вони замикаються в єдину проблематику професійно-особистісного проектування та становлення функціональної особистості кваліфікованого фахівця.

Складність опанування професії співробітника органів та установ виконання покарань полягає в тому, що, крім набуття знань, практичних

навичок і вмінь, за час навчання у відомчому навчальному закладі необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості [1]. Тобто, достатній рівень професійної підготовки майбутнього пенітенціарія до успішного виконання службових обов'язків є можливим лише за умови досягнення певного рівня розвитку та самореалізації його особистості. У цьому контексті слід зазначити, що людина, яка перебуває на службі в органах державної виконавчої влади, усупереч існуючим стереотипам не повинна розглядатися з точки зору її типовості. Професійна підготовка такого фахівця має відбуватися з урахуванням його індивідуальності, невідривно від пройденого й обраного ним життєвого шляху, що містить всі аспекти життєдіяльності [2].

Отже, процес опанування професії співробітника пенітенціарної служби не може бути зведеним до простого засвоєння необхідної інформації та вироблення потрібних практичних навичок. Водночас мають якісно змінюватися внутрішні психічні структури суб'єкта професійної підготовки, зокрема, професійні знання поступово повинні набувати особистої значущості. Звідси виникає нагальна потреба у висвітленні психологічних особливостей професійної самореалізації співробітників ДПтС України, урахування яких значно полегшить процеси їх фахової підготовки і професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Різним аспектам самореалізації особистості, розробці сучасних концепцій самореалізації персоналу організацій у професійному середовищі присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, А. Г. Маслоу, Х. Хекхаузен, П. Мучинські, А. М. Леонтєва, К. А. Абульханової-Славської, А. А. Деркача, В. Г. Зазикіна, М. І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, Є. А. Клімова, Л. М. Корнесвої, С. М. Кучеренко, В. Д. Шадрікова, В. О. Боброва, Д. М. Гридзук, Е. А. Дорошенко, О. М. Іванової, В. В. Рибалки, В. О. Татенко, А. А. Деркача, О. М. Колишки, В. Ф. Сафіна.

Проблеми успішної самореалізації особистості співробітників вітчизняних і зарубіжних правоохоронних, військових структур у професійній діяльності, їх підготовки до ефективного виконання службових обов'язків висвітлено у наукових працях О. М. Бандурки, В. І. Барка, В. М. Бесчастного, В. О. Лефтерова, Г. О. Литвинової, Є. Г. Запорожцева, А. В. Кобери, Л. М. Колодкина, В. С. Медведєва, Л. І. Мороз, М. Т. Чарльз, О. В. Шаповалова, С. І. Яковенка, В. О. Балашова, С. Л. Кандибович, С. Д. Максименка, М. В. Костицького, О. Д. Сафіна, Т. І. Олійник, І. В. Платонова, М. І. Томчука, Є. М. Потапчука, А. С. Троц, Г. Є. Запорожцевої, Т. Ю. Ваврика, Ю. В. Александрова.

Мета статті. Разом з тим, проблематика, пов'язана з психологічними аспектами самореалізації особистості співробітника – пенітенціарія у професійній діяльності, у працях вітчизняних та іноземних науковців практично не розроблена. Наявні здобутки психологічної науки не відображають особливостей становлення особистості співробітника пенітенціарної системи, його успішної самореалізації у професійному середовищі, не враховують специфіки функціонування органів та установ виконання покарань, завдяки чому не можуть бути повноцінно використаними на практиці. Відсутніми також виявились уявлення про психологічні складові структури особистості співробітника ДПтС України, успішно реалізованого в обраному ним професійному середовищі, що унеможлиблює здійснення ефективної підготовки персоналу до виконання службових функцій з орієнтацією на певну модель особистості професіонала. Отже, мету написання статті визначила необхідність наукового опрацювання теоретико-методологічних засад самореалізації особистості співробітника ДПтС України у професійній діяльності, окреслення психологічних ресурсів оптимізації цього процесу, що обумовлено потребами і нагальними вимогами практики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Невипадково, що численні спроби побудувати кваліфікаційні характеристики різних фахівців з вищою освітою, зроблені в межах досить

вузького розуміння моделі спеціаліста, мають обмежені перспективи практичного використання. Вони, по суті, відображають лише потрібний на сьогоднішній день обсяг знань і вмінь, тобто “продукцію” вищої освіти на рівні інформаційного підходу, але, на жаль, не змогли піднятися до вищого – особистісного рівня розвитку майбутнього фахівця, що має пріоритетне значення для професійної самореалізації його особистості [3].

Співробітник пенітенціарної служби фактично є суб'єктом допоміжної діяльності, що забезпечує виконання покарань та одночасно перевиховання засуджених, завдяки вияву власних індивідуально-особистісних якостей, зокрема таких як емпатія, толерантність, гнучкість у побудові міжособистісних стосунків, наполегливість у досягненні намічених цілей, від яких залежить характер відносин з представниками спеціального контингенту, ступінь ефективності здійсненого на них впливу, успішність власної життєдіяльності.

Отже, система організації підготовки майбутнього співробітника органів та установ виконання покарань до реалізації професійних функцій, як мінімум, повинні містити три основних рівні:

– світоглядний, що відповідатиме за: формування професійної свідомості майбутніх фахівців; забезпечення засвоєння норм, зразків, правил поведінки у професійному середовищі і поза службою; стійку систему цінностей та мотиваційних установок, яка б ґрунтувалась на вимогах професійної етики;

– професійний, спрямований на опанування необхідного обсягу знань, технологію здійснення практичної діяльності, формування педагогічної і психологічної культури поводження із засудженими, членами службового колективу, представниками громадськості тощо;

– особистісний, мета якого – розвиток значущих професійно-важливих якостей, зокрема, гуманістичної спрямованості, “діалогічності” як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації [4, с. 15].

За умов упровадження підготовки майбутніх фахівців – пенітенціаріїв за зазначеними рівнями можна значно полегшити процес їх успішної професійної самореалізації, яка характеризується низкою психологічних особливостей.

У найзагальнішому вигляді самореалізація є процесом реалізації себе, здійснення самого себе в житті, повсякденній діяльності, пошуку та ствердження свого особливого життєвого шляху, своїх цінностей, змісту свого існування [4, с. 18]. Аналізуючи суть цього поняття можна зробити висновок про складний міждисциплінарний характер феномену самореалізації, який становить неабиякий професійний інтерес для психологів, педагогів, соціологів, філософів, медиків, представників інших, не менш важливих, наук про людину, що значно ускладнює розгляд проблеми самореалізації особистості і ставить підвищені вимоги до її багатобічного охоплення.

Визначення терміну “самореалізація” (self-realisation) уперше наводиться у Словнику з психології і філософії, виданому у 1902 році у Лондоні, за яким самореалізація являє собою здійснення можливостей розвитку “Я”. Таке формулювання відповідає доктрині, згідно з якою вищим кінцевим результатом розвитку особистості є її самореалізація або самоздійснення.

У словнику-довіднику “Психологія особистості” за 2001 рік самореалізація визначається як:

- 1) здатність людини до об’єктування багатства свого внутрішнього світу в певну форму діяльності;
- 2) процес втілення здібностей та особистісного потенціалу як у діяльності, так і в іншій людині;
- 3) прагнення розвивати сильні сторони власної особистості [5].

З огляду на зазначене феномен самореалізації об’єднує різноманітні психологічні процеси, якими є самовираження, індивідуалізація, адаптація до нових умов життєдіяльності, вплив на становлення особистості мотивуючої сили, її індивідуально-психологічних якостей та властивостей.

У кінцевому рахунку самореалізація розуміється як повноцінний вияв людської сутності самої природи, закладених у неї ресурсів з орієнтацією на певний ідеал, що часто протистоїть реальному індивіду і досягається при відповідних умовах та обставинах.

Основу феномену самореалізації людини складають її потреби зростання, розвитку і самовдосконалення, які описують дуже близькі явища, такі як:

– прагнення здійснити повну реалізацію справжніх можливостей (К. Хорні);

– бажання найбільш повного виявлення та розвитку своїх здібностей (К. Роджерс);

– бажання реалізувати внутрішню активну тенденцію розвитку себе, начебто здійснити щире самовираження (Ф. Перлз);

– прагнення людини стати тим, чим вона може стати (А. Маслоу).

У педагогічних науках найбільш близькими до поняття “самореалізація” є поняття “самовдосконалення” і “самовиховання”, у психологічних – “самоактуалізація” та “самоздійснення”.

Так, самоактуалізація за А. Маслоу є бажанням людини досягти вершин свого внутрішнього потенціалу, тобто є не лише кінцевим станом розвитку особистості, але й безпосередньо процесом актуалізації своїх можливостей. Прагнення успішно реалізувати внутрішні потенціали є для особистості цілком природним і необхідним. Разом із тим, досягнути вершин такої самореалізації може далеко не кожний. Як зазначив відомий науковець, люди, що успішно самоактуалізуються у життєдіяльності, характеризуються:

– ефективним сприйняттям реальності, тобто дійсність вони бачать такою, якою вона є насправді, а не такою, якою їм хотілося б її бачити; толерантністю стосовно суперечностей і невизначеності;

– свідомим прийняттям себе та інших з усіма “плюсами” і “мінусами”, терпимістю до слабкостей ближнього;

– безпосередністю світосприйняття, їх внутрішнє життя (думки, емоції, почуття) є вільним від умовностей;

– умінням центруватися на проблемі (на покликанні, улюбленій праці тощо);

– незалежністю власних поглядів на ситуацію, що виступає у ролі активної рушійної сили;

- свіжістю сприйняття, адекватним ставленням до інновацій та нововведень;
- емоційністю, умінням сприймати навколишню дійсність через почуття, вершинні переживання;
- суспільною відкритістю, бажанням допомагати людям, що виявляється у щирих виявах співчуття, симпатії та любові;
- здатністю будувати глибокі міжособистісні стосунки;
- наявністю демократичного характеру, поваги до людей незалежно від їх класу, професійних, релігійних уподобань тощо;
- креативністю;
- прагненням перебувати у гармонії з культурним середовищем;
- відносною автономністю, незалежністю і впевненістю в собі [6].

Самоздійснення є активним процесом реалізації власного потенціалу людини в усіх сферах її життєдіяльності, зокрема, під час виконання безпосередніх професійних обов'язків. Іншими словами, особистість у кінцевому рахунку є реалізованим проектом самої себе, існує настільки, наскільки сама себе визначає, формує та здійснює. У цьому контексті основною ознакою істинної самореалізації є альтернативність, можливість свідомого вибору, використання права на авторську побудову свого життя. Взаємодіючи із соціальним оточенням, людина на своєму життєвому шляху, прагнучи успішної самореалізації, має здійснити безліч відповідальних виборів, у тому числі у напрямку професійної ідентифікації власної особистості, надання переваги певному професійному середовищу.

Викладене положення свідчить про те, що цей процес містить у собі самопроектування, тобто вміння формувати уявлення про напрямки свого розвитку у найближчому і віддаленому майбутньому. Особистість являє собою складну самоорганізуючу систему, якій не варто нав'язувати шляхи її просування життєвими сходинками. Завдяки самоорганізації та самокеруванню суб'єкт автономно забезпечуватиме досягнення висунутих ним цілей, поступове саморозгортання свого внутрішнього потенціалу.

Отже, ваговою характеристикою продуктивної самореалізації особистості є її спрямованість на безперервний розвиток упродовж життя, використання його адекватних суб'єктивних стратегій [1; 2] з орієнтацією на власні індивідуальні психологічні особливості і наявні здібності.

Успішна реалізація запланованого також передбачає присутність цілеспрямованості, наполегливості у характері людини, що має сильний рушійний мотив для особистісного зростання, втілення у життя можливостей розвитку “Я” за допомогою особистих зусиль у співтворчості, співдіяльності з іншими людьми (близьким та далеким оточенням), соціумом і світом у цілому [1]. Отже, повної самореалізації особистість, не дивлячись на висунутий тезис щодо її відносної автономності та самостійності у виборі шляхів свого розвитку, здатна досягти лише у сприятливих для цього умовах. Саме тому результати реалізації близького за змістом потенціалу у різних людей виявляються різними. Таким чином, самореалізація є не лише складним довготривалим процесом, але й бажаним результатом кропіткої роботи внутрішніх і зовнішніх сил, під впливом яких формується особистість.

Висновки. З огляду на викладене вище, неабиякого значення набувають умови, в яких відбуватиметься становлення, розвиток, самореалізація певної особистості. Цей тезис є досить актуальним для відомчих навчальних закладів ДПтС України, покликаних здійснювати якісну підготовку майбутніх пенітенціаріїв, спрямованих на роботу у гуманістичному форматі й успішну професійну самореалізацію. Підпорядковуючись накресленим цілям, навчально-виховний процес має сприяти формуванню професійної самосвідомості, професійної ідентичності, адекватної самооцінки, побудові оптимальної стратегії поведінки у професійних контактах, гармонізації структури особистості, що є невід'ємними складовими процесу успішного професійного становлення, рушійними силами розвитку професійно-важливих якостей. Суттєво оптимізувати процеси фахової підготовки, формування зрілої особистості майбутнього професіонала кримінально-виконавчої служби, орієнтованого на безперервне самовдосконалення, зміцнити його творчий

потенціал можливо лише завдяки всебічному врахуванню індивідуальних якостей та особливостей об'єкта психолого-педагогічного впливу, упровадженню особистісно орієнтованих форм і методів професійного навчання.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаються у розробленні механізмів підготовки персоналу ДПтС України до самореалізації у професійній діяльності, визначенні шляхів оптимізації цього процесу у стінах відомчих навчальних закладів та діючих підрозділах, а також у додатковому опрацюванні теоретико-методологічних засад організації такої роботи.

Список використаної літератури

1. Коростылева, Л. А. Самореализация личности в профессиональной сфере: генезис затруднений / Л. А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб. : Изд. С-Петербур. ун-та, 2001. – С. 3–24.
2. Коростылева, Л. А. Особенности самореализации личности на разных этапах жизненного пути / Л. А. Коростылева, А. Н. Никонова // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб. : Изд. С-Петербур. ун-та, 2001. – С. 24–42.
3. Репецкий, Ю. А. Самореализация личности как субъекта жизнедеятельности / Ю. А. Репецкий, И. Н. Семенов // Основы общей и прикладной акмеологии. – М. : Наука, 1995. – С. 103–114.
4. Мова, Л. В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Людмила Вікторівна Мова. – К., 2003. – С. 15–18.
5. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
6. Маслоу, А. Г. Самоактуализация личности и образование / Абрахам Гарольд Маслоу. – К. : Наука, 1994. – Вып. 4. – 52 с. (Серия “Психопедагогика и методология науки”).

Рецензент: кандидат психологічних наук Лигун Н. В.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

Сахник Е. В. Психологические особенности профессиональной самореализации сотрудников Государственной пенитенциарной службы Украины

Статья посвящена обзору проблем, связанных с психологическими особенностями профессиональной самореализации сотрудников Государственной пенитенциарной службы Украины, описанию психологических ресурсов оптимизации данного процесса, обусловленного необходимостью и актуальными требованиями практики.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, сотрудники Государственной пенитенциарной службы Украины, оптимизация процесса специальной подготовки.

Sakhnik O. V. Psychological peculiarities of professional self-realization of employees of the State Penitentiary Service of Ukraine

The article is devoted to the issues related to psychological characteristics of professional self-realization of employees of the State Penitentiary Service of Ukraine, to identification of psychological resources of optimization of the process substantiated by the urgent needs and demands of practice.

Key words: professional self-realization, the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine, the optimization process of professional training.